

SREDINOM LIPNJA 1944. OTIŠLO 99 JU- GOSLAVENA IZ TEHERANA U BRIGADU NOVIJ KOJA SE FORMIRALA U SSSR-U

Čudne li su ljudske sudbine! Sjediti često s ljudima u godinama, ne biste dali ni pet para na to da su vidjeli jedan korak dalje od kuće, a kad počnu pričati vidite kako se pred vama odvija pravi film. U davnim danima naši su ljudi trpukom za kruhom odlazili u sve krajeve svijeta, pa i danas mnogi žive rastreseni po svim paralelama i meridijanima — od Ognjene zemlje i Patagonije do Aljaskе, od Norog Zelanda i Australije do juga Afrike. Mnogi su se vratili na stara ognjišta, u stari kraj, smirili se i žive obično, tih, a njihovi doživljaji ostaju nepoznati čak i njihovim najbližim susjedima.

U Hrtici, u Ulci Vinka Benca 10, ispod Turnića živi MARTIN HRELIJAK, 72-godišnjak koji je također prolutao svijetom. Roden u Grižanama, završio je u Crkvenici školu za građevinske poslove i već 1930. otišao u Argentinu. U toj dometnoj zemlji, gdje mu je otac živio 15 godina, gdje su se stalno izmjenjivale vlade i vojne hurme, proveo je 3 godine i tada se vratio.

Nekoliko mjeseci proveo je tada na izgradnji pruge Prikina — Peć. U godinama velike svjetske privredne krize on je poput mnogih iz Jadrana, Dramlja, Grižana — zidara koji su svakog proljeća zadijevali "martelinu" i zidarsku zlitu za potpis i odlazili za poslom od kuće — doznao za izgradnju velike željezničke pruge u Iranu od Perzijskog zaljeva do Teherana, Tebriza i Bakua i sa 5 drugova iz Selca i 6 iz Grižana oputovao preko Damaska i Bejruta brodom, a zatim autobusom preko Damaska i Bagdada za Teheran. Bilo je to u kolovozu 1934. godine.

JUGOSLAVENI — CIJENJENI RADNICI

Našao se u zemlji gdje su, gotovo kao nigdje, velika raskoš i velika bijeda zajedno, gdje religija caruje, a nepismenost je bila skoro opća. Vratilo se u feudalno društvo, gdje je novac bio gotovo nepoznat, gdje ljudi žive od šake suhe riže, grozdica, ponekog jajeta, masla. U manjim mjestima "njihov pop" bio je sve u selu. Mogli su vas i izbadhati.

Radio sam na šahovu imanju gdje je pravljena cesta od Amula do Teherana, nadzirao betoniranje mosta po velikoj ženi. Dojahao neki starješina, a mi se nismo zaustavili da nam beton ne izgori, niti ga pozdravili. Starješina se uvrijedio, otišao. Poslali su stražare po mene, a ja nisam prekidao posao do završetka. Otišao sam s predstavnikom per-

zijskog poduzeća, u kojem su radili mnogi strani radnici — Talijani, Čehoslovaci, Bugari, pa Svedani, Belgijanci, Nijemci, i mnogi Jugoslaveni, neki i iz Brinja, pa su me pitali zašto nisam pozdravio starješinu, a ja im kažem da sam želio raditi solidno, a ne da se most kasnije sruši. Čestitali su mi, a inače — batinali bi — kaže Martin Hreljac.

Kasnije je, jer se placalo nesolidno — farda (sutra) ili pasvalda (prekosutra) i to unedogled, prešao se u prvom konglomeratu ljudi sa svih strana. Naši ljudi su se držali sa svima, nisu bili zatvoreni među svoje kao drugi, a bili su cijenjeni kao dobri radnici i stručnjaci, pa i plaće nisu bile loše.

TEŠKA 1936. GODINA

Perziji su više filozofi, lijepo govore, laskaju, vole raditi sjedeći, Turci su bili marljivi, a Kurdi korakmi i odriješti. Postovali su riječ, bili fer prema onome tko je s njima tako postupao. Najprije sam živio u kraljevstvu hošelu, a zatim se preselio u jednu obitelj u selu. Pod nabijen zemljom, dvije male prostorije, žena me psovala, ali je kasnije, kad sam njenoj djeci poklonio "glavu šećera" — to je kao skožac — i dao joj hljak za oči pa je preko noći ozdravila, to prestalo. Taj hljak je meni dao hljetik kad mi je zbruka upala u oko. Sve sam to učinio skrivajući. Ti ljudi su teško živjeli, bili bez para, a danas je i tamo svatko bolje — govori Martin.

Zarade su bile dobre, radili smo na akordu, ali su mnogi radnici vidjeli kakvi su uvjeti za život, da haraju malarija, tifus, crne kozice, odlazili u Kongo i drugamo. Godine 1936, vlada je zabranila da strani radnici iznose iz zemlje bilo što osim vlastitih stvari, jedan naš čovjek sakrio je zlatnike u držak čelika, a dolare u donove cipela, ali su mu to otkrili i odveli ga u zatvor.

Pratili smo sve što se zbiva oko Jugoslavije, a kad je kapitulirala tražili su od nas da odemo u dio jugoslavenske vojske u Kairo. Naime, tada su Amerikanci, Englezi i SSSR okupirali Iran, podijelili ga na zone i htjeli su nas odvesti. Neki su otišli 1941, a još neki dogodine. Tako smo se razišli

Primorci u Teheranu, snimljeni 1938. godine — Stojе: MARIJAN BRNJAC, ANDRIJA JELIČIĆ, ŠTIPE CAR (brat Nikole Cara-Crnog), NIKOLA BROZČEVIĆ; sjede: MARTIN HRELIJAK, IVAN BALAS, IVAN DRACIĆ. Nekih od njih više nema među živima.

OD TEHERANA DO RIJEKE

● **Idući trbukom za kruhom Martin Hreljac upoznao Argentinu, radio 10 godina u Iranu** ● **Govori nekoliko jezika koje nije naučio iz knjiga već iz života**

MARTIN HRELIJAC danas

na više strana, a mi smo odučili da ne idemo. Moj je otac, naime, bio socijalist u Francuskoj.

● ODLAZAK U BRIGADU NOVI

U Teheranu, u engleskoj zoni, živjeli su nesigurno, pa su mnogi odlučili da odu u sovjetsku zonu, u Azerbejdžan. Zaposlili su se u gradu Mijane, gdje je pretežno živio turski živalj. U jesen 1942. došao je agent sa dva policajca i oduzeo im sidi (iranski legitimaciju). Nikad je više nisu dobili, tako je Martin otišao u Teheran kod šefa policije, pa su ga pitali što je po nacionalnosti. Rekao je da je Jugosloven, a neki beg mu reče: — Idi kod Tihai Doznac je da su mu sidi, jil uzeli Englezi, a ne Iranci. Nije legitimaciju nikad više vidio, a nije mu ni trebala.

Radili su tada uglavnom na uređenju cesta kojima se prevozio ratni američki materijal za SSSR. Čekali su što će dalje biti jer im je otpravnik poslova kraljevske vlade u Iranu pukovnik Sokolović rekao da će nakon povratka u Jugoslaviju biti kažnjeni sa dvadeset godina zatvora, jer se nisu odazvali mobilizaciji. Kad je na putu za SSSR u Tehe-

ran stigla vojna delegacija nove Jugoslavije, njezina član pukovnik dr Mešterović sarvao je naše radnike radi dogovora o odlasku. Liječnici pregledali obavijeni su u sovjetskoj bolnici u Teheranu.

Sa sastavom nove Jugoslavije, koja je sastavna po uputima pukovnika Mešterovića, s petokrakom zvijezdom i napisom "Smrt fašizmu — sloboda narodu", krenulo je iz centra Teherana na željezničku stanicu 99 Jugoslavena. Ispratile su ih mnogi iranski građani. Bilo je 13. lipnja 1944. godine. Odale su krenuli vlakom prema Ashabadu, glavnom gradu Sovjetske Republike Turkmensistan, a zatim se vozili pustinjom do grada Kolomnaje. Tu su se sastali s glavninom brigade, u kojoj se nalazio i Zarko Broz.

● OPET U JUGOSLAVIJI

Brigada — koju spominje i Vladimir Dedijer u knjizi "Josip Broz Tito" riječima: "U SSSR-u je formirana jedna brigada, sastavljena od jugoslavenskih građana koji su živjeli u SSSR-u, zatim od zarobljenika, kao i prebjezih u SSSR" — krenula je zatim na Treći ukrajinski front u drugoj liniji pa preko Rumunjske prema Kladnu. Negotinu, Corrijem Milanovcu i Kragujevcu, da bi prvu tešku bitku izdržala kod Čadka. U sastavu Pete divizije NOVJ usli su »prekomorci« u Beograd, bili na Srijemskom frontu, pa išli na Brčko i tako sve do oslobođenja.

Pokraj 1945. vratio se Martin Hreljac u Sušak, pa u Hrticu, gdje obada živi.

— Godine prevare čovjeka. Mislilo sam otići u Iranu dvije godine, a ostao sam deset. Kasno sam se i oženio...

Martin Hreljac fascinira svojim pamćenjem. Imena se nižu, ali kaže da sada manje pamti nego prije. U svom italadskom životu govorio je španjolski koji je kasnije »uobio« u talijanski, perzijski, ruski, a služi se i turskim. Pohot je postao žveći, a ne učeći jezike iz knjiga.

Smirio se, što se tiče putovanja, ostao je aktivan društveno-politički radnik u Mjesnoj zajednici Turnić. Vitalan i rječit sad samo u stječanjima putuje od Grižana do argenhtinskog panpa, preko iranskih mostova i pustinja, te Sovjetskog Saveza do Rijčke. Sad je putnik koji je našao svoju kihu, sretnu lukku.

VLADIMIR JUČO